

DESPRE SEMNIFICAȚIA TERMENULUI „DESERTUM” ÎN DOCUMENTUL REFERITOR LA PREPOZITURA SAȘILOR EMIS DE CARDINALUL GRIGORE DE SANCTA MARIA IN PORTICO OCTAVIAE

Șerban Turcuș*

Abstract: *The earliest documentary texts regarding the Transylvanian medieval historicity give rise to numerous and intense polemics within the academic environment. Such documents, mostly products of external chanceries, specialized and extremely sensitive to the utilization of an adequate terminology, have to be studied with a special regard to the specificity of the issuing institution. The analysis of the term desertum falls into such a complex approach, as its juridical meaning opens new perspectives of historical exegesis.*

Keywords: documentary texts, external chanceries, terminology, lexicography

Una dintre constantele și gravele probleme metodologice care afectează istoriografiile din Europa Centro-Orientală este autoreferențialitatea. La aceasta se adaugă, adeseori, o autosuficiență izvodită fie din ignoranță, fie din chitite probleme politice care ar afecta pasămite, constructul istoric corporatist-național. Desigur, fiecare istoric în funcție de scrupulele metodologice și fiecare istoriografie, național circumscrisă, în funcție de maturitatea-i și de dorința de a se afirma în concertul internațional, este liber/liberă să-și conceapă discursul în funcție de gradul de receptivitate și de cultură istorică al publicului căruia i se adresează. Dar nu prea poate să aibă pretenția să fie receptată ca fiind competitivă la nivelul criticii istorice internaționale atunci când deviază sistematic de la principiile istorice ce guvernează istoriografiile cu pretenții și care dau tonul curenților istoriografice. Este cazul să o spunem, franc, că în direcția aceasta greșită vâslesc cu o rigiditate greu de înțeles atât majoritatea reprezentanților istoriografiei maghiare (o invocăm deoarece avem părtașia istoriei medievale și moderne) cât și a celei românești.

Din multiplele exemple care populează istoria medievală a zonei și denotă o încăpățănare critică de tip paseist am ales să ne oprim asupra termenului pomenit în diplomele medievale ce invocă o imagine biblică și patristică des întâlnită: *desertum*. Zăbovim asupra acestuia, din nou după 15 ani, pentru că deși afectează probleme de bază ale medievisticii transilvane sunt ignorate cu cerbicie noile evidențe hermeneutice practicate la nivel european. Textul care constituie referința

---

* Conf.univ.dr., Facultatea de Istorie și Filozofie – Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca; serbanturcus@yahoo.it

noastră este un izvor istoric de natură juridică¹ emanat de cardinalul Gregorio di Santa Maria in Portico d'Ottavia de la Roma, cu caracter politic, așa cum rezultă din faptul că e sigilat în nume personal și nu în numele unei comisii de cardinali, plasat îndeobște, de editorii cu competență în diplomatică, între anii 1192-1196².

¹ „Les actes des cardinaux en curie étaient justifiés par une commission attribuée par le pape, soit par écrit, soit, le plus souvent, oralement (oraculo vive vocis) à un ou plusieurs membres du Sacré collège. Leur objet pouvait être extrêmement varié : matière doctrinale, réglementaire, mission diplomatique, avis sur l'opportunité d'une croisade, etc. Mais la très grande majorité des affaires étaient d'ordre judiciaire au sens large, donnant lieu à la rédaction de rapports, d'enquêtes et jugements consécutifs à des procès à eux confiés à titre de juge délégué, selon la procédure sommaire et rarement complète. Les actes pouvaient être volumineux. Ces rapports étaient rédigés collégalement (en général par trois cardinaux) ou encore individuellement. On notera au passage que les cardinaux légats continuaient théoriquement à exercer leur fonction de juge délégué dans tous les procès examinés. Dans la pratique, quand la durée d'une légation s'annonçait longue, le légat se voyait déchargé d'un procès au bénéfice d'un autre cardinal résidant en curie. Si certains dossiers n'étaient pas l'apanage des cardinaux, d'autres, tels les rapports relatifs aux procès en canonisation, relevaient de leur seule compétence. C'était l'auditeur du cardinal qui avait alors la charge de conserver les actes

Pour bien comprendre le caractère particulier des actes des cardinaux légats, il est nécessaire de revenir un instant sur leur nature juridique. Clairement définis dans le droit canonique, les pouvoirs des cardinaux légats de latere en faisaient, dans les limites précises d'espace et de temps de leur légation (toujours et obligatoirement rappelées dans les actes des légats), des représentants directs et l'émanation même du pape et de l'autorité pontificale. Leurs actes sont donc pris par délégation du pape. Ils sont, cependant d'une nature diplomatique différente des actes pontificaux, puisqu'ils ne sont pas intitulés au nom du pape lui-même. Dès le milieu du XIe siècle, des légats délivrèrent des actes solennels « en forme d'actes de chancellerie », à côté d'actes de forme plus simple présentant l'aspect d'actes notariés. De ce fait, les actes du cardinal grand pénitencier ou des légats et nonces apostoliques constituent une catégorie de documents autonomes par rapport aux actes pontificaux. Il n'a pas été trouvé trace d'un contrôle de la chancellerie pontificale sur leurs auteurs. À moins que l'on ne voie dans la présence, régulière mais non systématique, de scribes de la chancellerie apostolique au sein de ces petites chancelleries une sorte de contrôle indirect.

Du point de vue juridique, il convient aussi de distinguer les actes rendus via l'audience des causes du cardinal légat – nécessitant de passer sous le sceau de l'audience, sceau de délégation par excellence – de ceux pris en matière bénéficiale ou politique, passés sous le sceau personnel du cardinal légat². Pierre Jugie, *Les cardinaux légats et leurs archives au XIVe siècle*, în *Offices, écrites et papauté (XIIIe-XVIIe siècles)*, École Française de Rome, Roma, 2007, p.77.

² „Gregorius de sancto Apostolo dei gratia sanctae Mariae in Porticu diaconus cardinalis, apostolicae sedis legatus omnibus in Christo fidelibus, ad quos literae praesentes devenierint, salutem et orationem in domino. Ne quorumlibet sopitae quaestiones materiam recidivae contentionis inveniunt, quod salubriter et bene dispositum est, perpetuam debet stabilitatem obtinere et iuxta maiorum monita literarum memoriae commendari, ne processu temporis in dubiam quaestionem deveniat, quod definitivae calculum constat sententiae suscepisse. Cunctis igitur fidelibus volumus notum fieri, quod cum occasione huius verbi desertum, quod verbum est in privilegio gloriosi et illustris domini regis Belae et nostro ad preces eiusdem regis impetrato a nobis et obtento super constitutione praepositurae Ultrasilvaniae, quam fecimus, cum prius officium legationis gessimus in Ungaria, quaestio esset orta inter venerabilem fratrem nostrum Adrianum Ultrasilvanum episcopum et dilectum amicum nostrum P. praepositum Cipiniensem pro eo, quod occasione praefati verbi praepositus diceret generaliter omnes Flandrenses ecclesiae suae fuisse suppositos, e contra

Pe ce criterii strict diplomatice a fost plasat în acel interval ne scapă, documentul nefiind datat? Explicația editorilor documentului din 1892 nu e deloc lămuritoare, fiind o speculație puțin admisibilă în diplomatică deoarece nu evaluează activitatea legatului și nu respectă principiul genuin al datării documentului la data înregistrării lui, dacă nu există alt reper cronologic: *„Die Einreihung der Urkunde in die Jahre 1192-1196 gründet sich darauf, dass dieselbe für jeden Fall nach der Urkunde des Papstes Coelestin III. vom 20. Dezember 1191, aber sicher noch zu Lebzeiten des in der Urkunde genannten Königs Bela III. ausgestellt worden ist. Letzterer ist nach dem Admonter Necrologium am 24. April 1196 gestorben”*³. Nedatarea documentului ne induce ideea că fie este vorba de o ciornă din minicancelaria cardinalului, fie de o copie după minuta deciziei cu caracter politic, și nu de altă natură, înaintată de cardinalul Gregorio către Suveranul Pontif – Inocențiu al III-lea în vederea unei decizii finale, fiind o chestiune ce ține de *iter*-ul birocratic al Sfântului Scaun și nu de regalitatea maghiară⁴. Deși editorii din 1892 ai documentului recunosc că înscrisul se află în portofoliul arhivistic al lui Inocențiu al III-lea, *„Eingeschaltet von Papst Innocenz III. 1198, Register Vaticanisches Archiv”*⁵, se abținează să-l antedateze⁶, probabil din rațiuni de oportunitate politică la acel moment. Plasarea specioasă între anii 1192-1196 se face cu siguranță în siajul documentului bipartit din 1191 în care se insistă pe

---

episcopus responderet, dominum regem et nos intellexisse de illis dumtaxat, qui tunc erant in illo solo deserto, quod gloriosae memoriae Geysa rex Flandrensibus concessit, et de illis, qui in eodem tantummodo deserto erant habitaturi, et eo processum esset, quod quaestio eadem ad dominum papam fuisset delata, et inde ad nos remissa, utpote ad eum, cui interpretatio praefati verbi domini regis mente et voluntate explorata deberet esse certissima. Praefatus illustris et gloriosus rex ad interrogationem nostram hanc interpretationem Vesprimii in praesentia magnatum suorum promulgavit, quod non fuit eius intentionis [S. 3] tempore constitutionis praepositurae nec postea, quod alii Flandrensae praepositi essent subditi, nisi qui tunc tantummodo habitabant in deserto, quod sanctae recordationis Geysa pater suus Flandrensibus concesserat, et in eodem futuris temporibus essent habitaturi. Nos vero idem cum domino rege sentientes et eandem interpretationem habentes in animo praedictum verbum sic interpretamur, quod de nullis aliis Flandrensibus intelleximus nec alios praepositurae supposuimus, nisi dumtaxat illos, qui tempore, quo ipsam praeposituram constituimus, in illo tantum habitabant et erant habitaturi deserto, quod Geysa rex Flandrensibus prioribus concessit. Et ut haec nostra et domini regis interpretatio omni tempore plenum robur et firmam stabilitatem obtineat, has inde literas scribi mandavimus et sigillo nostro fecimus sigillari”., *Documente privind Istoria României, Veacul XI, XII, XIII, C. Transilvania*, vol I, (1075-1250), Editura Academiei RPR, București, 1951, p. 361-362

³ *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, Vol. I, 1191-1342, Hermannstadt, 1892, p. 2.

⁴ Probabil pentru procuratorii ce reprezentau interesele la Roma ale episcopului transilvan, pe de o parte și ale prepozitului de Sibiu, pe de altă parte.

⁵ *Urkundenbuch*, p. 2.

⁶ Pentru îndreptări la această ediție de documente a se vedea și Adinel Dincă, András W. Kovács, *Ergänzungen und Berichtigungen zum ersten Band des siebenbürgisch-deutschen „Urkundenbuchs”* în *„Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde“*, Köln-Weimar, Wien, 30, 2007, p. 103-126.

prioritatea arhiepiscopului de Strigoniu la încoronarea regilor maghiar și este stabilizată prepozitura *nullius* a sașilor transilvani depinzând fără intermediari de Roma. Noi însă, pe baza ultimelor evidențe ale evoluției cancelariei pontificale la sfârșitul secolului al XII-lea, opinăm că documentul nu este din 1192-1196, ci mai degrabă din 1196/1197-1198. De ce susținem acest punct de vedere? Pentru că dacă în cazul diplomei din 1191 confirmarea lui Celestin al III-lea⁷ a venit repede, având în vedere funcționarea Curiei romane, nu înțelegem de ce același Celestin ar fi avut nevoie de un interval de timp de patru ani pentru a confirma un codicil la precedentul izvor diplomatic. Apoi, avem ca referință confirmarea documentului care-i aparține lui Inocențiu al III-lea, fără vreun adaos, cum a existat în actul din 20 decembrie 1191 unde Celestin al III-lea spune negru pe alb că „*îți învoim dreptul de încoronare a regelui, așa cum e însemnat în registrul papei Clement, înaintașul nostru*”⁸. Se știe foarte bine că lui Lothar da Segni i-a plăcut extrem de mult organizarea instituțională și mai ales sistematicitatea birocratică, **iar documentul e înregistrat în primul său an de pontificat**. Ne vine extrem de greu de crezut că el ar fi confirmat un document din 1192-1196 (neconfirmat timp de câțiva ani după aceea de Celestin al III-lea) care ar fi zăcut atât de mult timp în cancelaria pontificală mai ales că documentul din 1191 a fost confirmat de Pontiful roman extrem de rapid. Pe de altă parte, dacă se examinează intitulăția lui Gregorio Galgano se observă că acesta se intitulează legatul Scaunului Apostolic, dar nu precizează unde anume și vom constata, mai înainte în studiul nostru, că acesta a fost legat și în 1189-1190 și în 1192 și în 1197 și în 1199. Dacă era legat în regatul maghiar la momentul examinării deciziei privind *deșertul*, cu siguranță că nu ezita să o precizeze în *intitulatio*. Așadar, concluzionăm că sub nicio formă speculația editorilor documentului din 1892, și a celor ce i-au urmat, și menținerea cronologiei acestuia între 1192-1196 nu este admisibilă, documentul trebuind reportat temporal la finalul pontificatului lui Celestin al III-lea și începutul pontificatului lui Inocențiu al III-lea. Documentul era considerat extrem de important, de aceea a și fost păstrat, în general la Curia pontificală arhivându-se numai actele cu referire la bunurile Bisericii și nu toate apelurile sau grațiile distribuite.

Quasitotalitatea exegeților ce s-au oprit asupra acestui document au luat în analiză exclusiv termenul *desertum* în accepțiunea cea mai simplă și scontată în

---

⁷ „*Fu uno dei primi a rivendicare per il papa la «plenitudo potestatis» e uno dei suoi obiettivi principali fu la realizzazione della «uniformitas fidei et doctrinae» in tutta la vita della Chiesa. A questo scopo servivano anche le legazioni dei cardinali in quasi tutti i paesi della cristianità*”. Volkert Pfaff în *Dizionario Biografico degli Italiani*, voce Celestino III, http://www.treccani.it/enciclopedia/ricerca/Celestino%20III/Dizionario_Biografico/.

⁸ *Documente privind Istoria României, Veacul XI, XII, XIII, C. Transilvania*, vol I, (1075-1250), București, 1951, p. 11.

lexicul contemporan: loc pustiu, arid, neprimitor, de unde s-au născut adevărate teorii anacronice cu privire la prezența sau non prezența unor populații, în speță români, în zonele menționate în diplome și care au oricum, potrivit analizelor recente, contururi extrem de vagi și de multe ori fanteziste. Nu am sesizat în exegeza românească sau maghiară (atât cât ne-a fost posibil să inventariem) vreo referință specializată la o hermeneutică cu adevărat adaptată timpului de redactare a documentului a cuvântului *desertum*. De ce este necesară o astfel de întreprindere? Răspunsul e simplu: din varii motive printre care enumerăm: explicarea termenului este un atribut juridic al cardinalului Grigore, înalt prelat al Bisericii Romane deci ne situăm într-o zonă politico-canonice și ecclesiologică care nu are absolut nimic de-a face cu evoluțiile istoriografice posterioare; este un termen cu încărcătură polimorfă care însă în utilizarea Curiei romane are o puternică componentă teologico-ecclesiologică și impact public ce vorbește în primul rând despre structurări ecclesiale și în mod secundar ar avea vreo nuanță politică, oricum subordonată proiectului ecclesial; redactorii documentului, atât cel intelectual cât și cel material sunt de formație teologică și acordă terminologia publică a diplomatiei cu lexicul și hermeneutica specifică categoriei din care fac parte. Tocmai diferența de accepțiune atât de fină a creat disensiunile terminologice probabil între clerici cu slabă pregătire culturală cum au fost episcopul Transilvaniei (probabil cel mai puțin cultivat) și prepozitul sașilor.

Cert este că istoriografia românească a ignorat total circumstanța că ecoul disensiunilor hermeneutice din Transilvania nu s-a lăsat așteptat și a ajuns la Roma, la instanța Pontifului roman (nu știm precis care Pontif, dar dacă Inocențiu al III-lea confirmă documentul înclinăm să credem că poate fi despre el vorba) care fiind ultima treaptă de apel, a dat spre soluționare cazul celui care a avut responsabilitatea deciziilor din spațiul transilvan. Faptul că există acest demers ne îngăduie să constatăm că disputa este o chestiune intraecclesială la care regele maghiar participă ca spectator și eventual speculator pentru obținerea de avantaje materiale și teritoriale postfactum. Așadar documentul e emanat din dispoziția episcopului Romei, ca răspunsul la un apel înaintat lui, neavând niciun amestec vreun factor laic în generarea documentului. Este simptomatic faptul că în anii 1198-1199 lui Inocențiu al III-lea i se vor prezenta, în virtutea dreptului de apel la Sfântul Scaun, mai multe petiții de la prelați transilvani⁹ ceea ce încă odată ne determină să susținem că probabil el este cel ce dă pricina la rezolvat cardinalului Gregorio.

Dar cine este autorul juridic al documentului? Considerăm necesar să facem și aici o observație pe care am făcut-o și altădată. În general, se observă, la medievistii români de ieri și de azi (de cei maghiari nu mai vorbim deoarece fac constant dovada unei autarhii intelectuale]n domeniul medievisticii) o deficiență

---

⁹ A se vedea arhidiaconul Henric al Clujului în 1199.

metodologică în abordarea diplomatiei: nu se face aproape niciodată conexiunea între autorul moral sau material al unui înscris și textul propriu zis. Or eroarea duce la multiple și repetate greșeli de evaluare care nu fac decât să genereze noi capcane pentru istorici. În cazul documentelor de atare factură, pontificale sau curiale, este obligatorie conexiunea dintre text și personaj.

Gregorio de Sancta Maria in Portico Octaviae nu este un personaj oarecare în galeria cardinalilor romani de la sfârșitul secolului al XII-lea¹⁰. Numit în unele izvoare și Gregorio Galgano, prelatul făcea parte dintr-o familie prezumibil romană, numită San Apostolo, care capătă notorietatea pe măsura afirmării personajului nostru. În 12 martie 1188 este creat cardinal diacon de Sancta Maria in Portico Octaviae actuala Santa Maria in Campitelli, parohie romană și în uzul liturgic a romano-catolicilor români. Dintru începutul carierei cardinalicești a devenit un preferat pentru misiunile pontificale cu evident caracter hierocratic fiind, dacă se poate spune, un legat de „carieră”. Prima misiune îi este încredințată chiar în septembrie 1188 când papa Clement al III-lea îl mandatează ca legat pentru afaceri italiene. Următorii doi ani, 1189-1190, îi petrece ca legat apostolic în regatul maghiar și regatul german. Este atestată prezența lui la alegerea papei Celestin al III-lea în 1191, dar în anul următor este din nou în misiune de legat în regatul maghiar și cel german. În anul 1197 îl găsim ca legat în Marca Anconitană, în 1198 este legat în Lombardia, dar în același an face parte din grupul de cardinali care-l alege drept episcop al Romei pe Inocențiu al III-lea. După moartea împărătesei Constanța, în septembrie 1198, va fi numit, de Inocențiu al III-lea, drept tutore al minorului Federico-Ruggero, viitorul împărat Frederic al II-lea și se va deplasa în Sicilia pentru a-și satisface misiunea tutorială. Potrivit izvoarelor, moare în anul 1202.

Prezența lui la Curia romană este, în pofida deselor misiuni, nu atât de sporadică, fiind certificată de subscrierea unor înscrisuri pontificale plasate între 12 aprilie 1188 și 7 decembrie 1190, între 2 mai 1191 și 10 septembrie 1197 și între 4 ianuarie 1199 și 23 decembrie 1201. Personajul nu este așadar unul secundar în arhitectura instituțională a Bisericii Romane, ci unul de prim rang, utilizat pentru misiuni de cea mai mare semnificație pentru Sfântul Scaun. Profilul său hierocratic rezultă și mai puternic din misiunile pe care le primește în peninsula italiană, pe care o străbate de la un capăt la altul pentru a redefini proiectul pontifical italian, centrat pe ideea Patrimoniului lui Petru și a vasalității seculare a regatului din Italia meridională. În mod cert, această amprentă hierocratică trebuie acceptată și pentru misiunile din afara spațiului italian, recte regatul german și maghiar, două piese cu

---

¹⁰ Werner Maleczek, *Papst und Kardinalskolleg von 1191 bis 1216 : die Kardinäle unter Coelestin III. und Innocenz III.*, Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1984, p. 93-94.; Helene Tillmann, *Ricerche sull'origine dei membri del collegio cardinalizio nel XII secolo. Identificazione dei cardinali del secolo XII di provenienza Romana*, în „Rivista di Storia della Chiesa in Italia, XXIX (Luglio-Dicembre), 1975, p. 383-384.

diferență de importanță în arhitectura *Christianitas*. Practic esența misiunii lui Gregorio este legată de spațiul german, cel maghiar fiind secundar și anexat primei misiuni așa cum e și normal cu un regat aflat în marja de acțiune a Imperiului și periferie a *Christianitas*. Rămâne o întrebare deschisă cum de nimeni nu a sesizat până în prezent faptul că cele două misiuni ale lui Gregorio Galgano în regatul german (unde conversa direct cu Frederic I Barbarossa) și maghiar sunt cuplate (nu e vorba de superlegațiile din secolul al XIII-lea, ci de misiuni punctuale), iar soluțiile canonice date de cardinalul diacon îi privesc pe germanii stabiliți în regatul maghiar, germani care primesc privilegiile ce îi sustrag autorităților locale.

Cu siguranță că acționând la nivel de *Christianitas* și nu în limita anacronicelor interpretări ce susțin, anistoric, că regatul maghiar ar fi avut granițe stabilizate la jumătatea secolului al XII-lea¹¹, Gregorio a hotărât ca acelor comunități de germani care se stabilesc la marginea fluctuantă a *Christianitas* să le fie asigurate condițiile de libertate tipice pentru o *novella plantatio*. Nu este deloc o noutate a acțiunii Sfântului Scaun în Europa Orientală. Clement al III-lea, în timpul căruia s-a înființat prepozitura sașilor receptată oficial de Celestin al III-lea, a avut o politică de tutelare a noilor instituții ecclesiale așa cum o recenzează Jurgen Petershon în articolul din *Dizionario Bibliografico degli Italiani*, unde precizează „*Clemente III non perdeva d'occhio la missione in particolare nei territori baltici. Nel 1188 mise alle dirette dipendenze della S. Sede il vescovato missionario di Kammin (Kamien in Pomerania) rivendicato come suffraganeo sia da Magdeburgo sia da Gnesen (Gniezno); mentre riconobbe la diocesi di Uexküll in Livonia, retta da Mainardo, sottoposta alla Chiesa metropolitana di Amburgo-Brema. Con particolare cura, poi, il papa si preoccupò dell'organizzazione ecclesiastica nei territori spagnoli riconquistati agli Arabi; l'immunità della Chiesa scozzese dalla giurisdizione dell'arcivescovo di York, che gli viene attribuita, è opera invece del suo successore Celestino III*”¹².

Tutelarea sașilor de debila administrație maghiară se alătură unor proiecte în care Roma exonerează alte comunități publice și ecclesiale de raporturi de tutelă deranjante pentru evoluția respectivelor comunități. Iar exemplul scoțian ne apare cât se poate de autentic, având în vedere definiția comunității scote de-a lungul secolelor în jurul catolicismului. O remarcă mai trebuie făcută. Există o cecitate diplomatică care descalifică istoriografia maghiară: documentul din 20 decembrie 1191, ce constituie referință pentru decizia privind deșertul a cardinalului Gregorio

---

¹¹ „En dépit de l'imagination de l'Anonyme hongrois, les frontières fixes de la Hongrie n'existaient pas, dans la réalité, au XIIIe siècle.... , la frontière orientale de la Hongrie, lieu d'interaction avec le monde nomade, s'est constituée beaucoup plus lentement que sa frontière occidentale. Alors que des chartes parlaient déjà de frontières avec la Pologne ou l'Autriche, les confins orientaux étaient toujours décrits comme zone « sans frontières »”. Nora Berend, *Défense de la Chrétienté et naissance d'une identité*, în *Annales. Histoire, Sciences Sociales*, 2003/5 (58e année)

¹² [http://www.treccani.it/enciclopedia/papa-clemente-iii_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/papa-clemente-iii_(Dizionario-Biografico)/).

de Sancta Maria in Portico, este interpretat anistoric ca stabilizând prepozitura sașilor în dependența arhiepiscopiei de Esztergom, cu toate că în text scrie negru pe alb că această *prepozitură depinde direct și fără intermediar de Sfântul Scaun*.

Să vedem însă care erau accepțiunile termenului deșert în cancelaria pontificală și la nivelul scribilor profesioniști la sfârșitul secolului al XII-lea. Să nu uităm că textul analizat aici a fost redactat în peninsula italică¹³, de un profesionist al scrisului din echipa cardinalului, deci cu un bagaj cultural mult divers de cel al scribilor din capela sau cancelaria regală maghiară aflată în fază inițială de funcționare. Cercetările din ultimii ani au subliniat cum anume funcționa producția de documente în ambianța legaților: „*En examinant, succinctement, le « bureau d'écriture » et, en temps de légation, la chancellerie, nous touchons au cœur de la production de l'écrit cardinalice. Pour les cardinaux légats de 1049 à 1198, il existe désormais une remarquable étude de Stefan Weiss¹⁴. S'appuyant sur un corpus de 588 actes promulgués par 120 légats – 27 pour la période 1054-1099 et 561 pour celle s'étendant de 1100 à 1198, tous passés au crible de la critique diplomatique – ce travail décrit avec prudence les prémices de ce que deviendront au cours du XIIIe siècle les premières « chancelleries » des cardinaux légats, rarement formées de plus de deux notaires. Après les études d'Agostino Paravicini Bagliani, il est permis d'avancer qu'un embryon de chancellerie paraît s'être formé autour des cardinaux, certainement à l'occasion de légations d'un relief particulier, mais qu'il est bien difficile pour le XIIIe siècle de dire quelle forme et quelle organisation avait une chancellerie cardinalice¹⁵.*

Vom porni, pentru a facilita acomodarea cu ipotezele noastre, de la o evidență pregnantă a istoriografiei contemporane și anume de la Jacques Le Goff, recent dispărutul medievist francez, care a publicat în urmă cu aproape patru decenii un ilustrativ text sub aspect metodologic pe tema identității medievale a deșertului cu pădurea¹⁶. Desigur, titlul în limba română, *Pustia pădure în Occidentum medieval¹⁷* a făcut reverențe limbajului arhaizant ceea ce probabil a distorsionat exegeza sub profil

¹³ „l'art médiéval de la rédaction des lettres en fonction du statut de leur expéditeur et de leur destinataire... d'abord attestée en Campanie, au Mont-Cassin, à l'extrême fin du XIe siècle, puis à Bologne au début du XIIe siècle, fut dès son origine fortement liée au développement de la chancellerie pontificale, mais aussi du droit bolonais”. Benoît Grévin, *Rhétorique du pouvoir médiéval. Les Lettres de Pierre de la Vigne et la formation du langage politique européen (XIIIe-XVe siècles)*, École Française de Rome, Roma, 2008, p. 129.

¹⁴ Stefan Weiss, *Die Legatenurkunde des 11. und 12. Jahrhunderts zwischen Papst- und Herrscherurkunde*, în *Papsturkunde und europäisches Urkundenwesen*, Hrsg. von Peter Herde und Hermann Jakobs, Bohlau, Köln, 1999, p. 27-38.

¹⁵ Pierre Jugie, *Les cardinaux légats et leurs archives au XIVe siècle, în Offices, écrites et papauté (XIIIe-XVIIe siècles)*, École Française de Rome, Roma, 2007, p.75.

¹⁶ Jacques Le Goff, *Le désert*, în *Traverses/19*, Centre Georges Pompidou, Centre de création industrielle, Paris, 1980, p. 22-33.

¹⁷ Jacques Le Goff, *Imaginarul medieval. Eseuri*, Editura Meridiane, București, 1991, p. 96-117.

juridic și a plasat-o în zona antropologică. Le Goff, într-o exegeză ce putea fi ameliorată, stabilește fără echivoc că una dintre accepțiunile cele mai des întâlnite pentru cuvântul *desertum*, la nivelul textelor scrise din secolele V-XIV, este în mod indelebil conexată pădurii¹⁸: pădurea devine un fel de arhetip al antilumii așa cum o definește geograful Roger Brunet¹⁹.

Le Goff insistă în mod pedagogic pe influența covârșitoare pe care a avut-o mediul monahal asupra manevrării culturale a acestei sintagme. Spune Le Goff: „În zona aceasta temperată, fără mari întinderi de pământ aride, deșertul – adică singurătatea – va fi de cu totul altă natură, un loc aproape opus deșertului din punctul de vedere al geografiei fizice. Va fi pădurea”²⁰. Explicația are și un suport climatologic. Așa cum aserta acum o jumătate de secol Charles Higounet secolele VI-XIII se bucură de o climă relativ caldă ceea ce va face ca „pădurea să revină în forță”²¹. Pădurea-deșert²² din Occidentul medieval funcționează ca element de separație²³, ca habitat de refugiu pentru cultele păgâne, pentru sihaștrii, pentru

¹⁸ Spre exemplu abația de la Fulda este fondată într-un „*horrendum desertum*”, Eigil, *Vita Sancti Sturmii*, VIII, ediție și traducere de Thomas F. X. Noble și Thomas Head, *Soldiers of Christ: Saints and Saints' Lives from Late Antiquity and the Early Middle Ages*, The Pennsylvania State University Press, University Park, 2000, p. 172: Suger, abate de Saint-Denis, spune cum anume era un teritoriu pe care l-a pus în valoare în beneficiul abației: „*La Vaucresson am fondat un sat, construit o biserică și o domus, am deștelenit cu plugul pământul nelucrat. Locul era o peșteră de tâlhari, un deșert pentru mai mult de două mii de niciun folos pentru biserica noastră, refugiu pentru vagabonzi și hoți din cauza vecinătății pădurii*”. G. Fourquin, *Histoire économique, de l'Occident médiéval* Armand Colin, Paris, 1969, p. 281-282.

¹⁹ R. Brunet, *Le déchiffrement du monde. Théorie et pratique de la géographie*, Paris, 1990, p. 298-308.

²⁰ Jacques Le Goff, *op.cit.*, p. 103.

²¹ Charles Higounet, *Les forêts de l'Europe occidentale du V au XI siècle*, în *Agricoltura e mondo rurale in Occidente nell'alto medioevo*. XIII Settimana di studio del Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo 1965, Spoleo, 1966, p. 343-398.

²² Paul Zumthor explică un aspect foarte interesant: într-un fragment din Comentariile lui Servius la Virgilius, operă scolastică fundamentală din secolul al IV-lea până în secolul al XII-lea, termenului *silva* îi corespunde termenul grecesc *hyle-materie*, pădurea fiind astfel indicată ca aspect al haosului, în contextul nostru al dezorganizării, al dezordinii probabil instituționale: „*un passage du Commentaire de Servius sur Virgile (ouvrage scolaire de base, du IVe au XIIe siècle) glose par silva le mot grec hylè („matière”) et identifie les deux mots: la forêt est ainsi désignée comme un aspect du chaos*”. Paul Zumthor, *La mesure du monde. Représentation de l'espace au Moyen Âge*, Editions du Seuil, Paris, 1994, p. 64.

²³ „*In generale il bosco sembra connotarsi di valenze decisamente ambigue: luogo dove il consueto, rigido, limite di separazione tra il mondo dei vivi e l'ultraterreno diviene all'improvviso transiabile, spazio in cui si materializzano angosce ancestrali e forze sovranaturali dalla valenza opposta nell'eterna contesa per il possesso dell'anima dell'uomo. Questa realtà liminare, magmatica, solo apparentemente cristallizzata nell'immagine di un bosco medievale immutabile, è soggetta in realtà ad un'evoluzione materiale e percettiva che sidipana lungo l'arco del Medioevo e giunge, drammaticamente potremmo dire, fino ai nostri giorni, epoca in cui il bosco è sentito sempre più come elemento marginale, incognito, quasi svanito anche dalle favole raccontate ai bambini*”. Alessandro di Muro, *Silva densissima. La percezione del bosco nel mezzogiorno medievale (sec. XI-XIII)*, Nuova Rivista Storica, anno XCVII, settembre-dicembre 2013, fascicolo III, p. 954.

victimile sortii și pentru oamenii de la marginea societății²⁴: „*la forêt est le domaine des bêtes sauvages, des démons; elle est aussi le décalque occidental du désert où le diable tourmente le saint homme. Mais elle est encore le lieu de la rencontre avec Dieu, le refuge des persécutés, le havre de paix loin des turpitudes du monde, le séjour de l'illumination*”²⁵.

Medievistul francez îl reia și pe Marc Bloch în sublinierea acestuia că: *pădurea medievală nu a fost nici pe departe neexploată sau neumblată de oameni, dar era o lume de pădurari cam suspecti în ochii oamenilor așezați*²⁶. Exemplele pe care Le Goff le citează sunt în quasitotalitate preluate din texte ce au ca autori clerici și monahi. Așadar istoricul francez nu-și recrutează ideile din mediul laic ce nu putea produce asemenea texte în secolele XI-XII, decât, eventual, prin încredințarea spre așternerea scrisului tot unui cleric. Căci omul bisericii ajunge să fie cel mai comun element uman ce relaționează cu acest *deșert verde* care este pădurea: „*Sotto il fitto mantello boscoso, parte del verde deserto dell'Occidente, che ricopre, spesso senza soluzioni di continuità, i versanti ... e le vette dei monti, uomini e donne che scelgono di consacrarsi al Signore, sull'esempio di Benedetto fondano eremi, minuscoli oratori dove conducono vita anacoretica o si riuniscono in piccole comunità, quasi sempre nei pressi di vestigia del mondo romano*”²⁷.

Ajunși la acest punct al discuției să vedem ce anume mai califică drept *deșert*, în secolele citate, limba latină patronată de clerici, dincolo de pădurea care abundă în Transilvania. O a doua accepțiune asociată termenului *desertum*, oarecum coextensivă celei dintâi, este asociată muntelui. Muntele, fie el sterp (mai puțin în zonele septentrionale), fie el împădurit, constituie un cadru natural socotit drept „exterior omului”, deci asimilabil deșertului și adaptat primilor anahoreți, susceptibil de a deveni loc privilegiat pentru meditație, penitență și întâlnirea cu Dumnezeu. Numeroase eremuri și numeroși eremiți se instalează pe văile dintre munți, departe de zonele locuite. Iată ce spune despre un astfel de *deșert* episcopul de Grenoble, în anul 1086, când ratifică charta de donație a abației de la Chartreuse: „*dăruim, un întins deșert, în stăpânirea pe veci lui Bruno și fraților săi care caută singurătatea pentru a-l locui și a-l căuta pe Dumnezeu*”²⁸. Potrivit lui Sylvain Excoffon, exeget al problemei, deșertul

²⁴ Jacques Le Goff, *op.cit.*, p. 106.

²⁵ Fabrice Guizard-Duchamp, *Les espaces du sauvage dans le monde franc : réalités et représentations*. în *Actes des congrès de la Société des historiens médiévistes de l'enseignement supérieur public*. 37e congrès, Mulhouse, 2006. *Construction de l'espace au Moyen Age : pratiques et représentations*, pp. 117.

²⁶ Jacques Le Goff, *op.cit.*, p. 106-107.

²⁷ Alessandro di Muro, *op.cit.*, p. 957.

²⁸ „*Spaciosam heremum concessimus [. . .] Ipsa vero quam eis dedimus heremus, hos habetab oriente terminos ... iar scribul a adăugat în afara textului standard prefata quidem heremus his*

amintit de episcopul de Grenoble constituie, spiritual și juridic, spațiul ecclesial: „*Le fruit de l'action de l'évêque Hugues est donc double : les limites circonscrivent un ensemble dénommé « désert » et qualifié de « vaste », constituant ainsi un espace au sens actuel du terme. Cet espace est à forte connotation spirituelle, mais il a aussi une signification matérielle, car il est celui de la « possession » des frères de Chartreuse et est garanti par diverses interdictions*”²⁹. Muntele în accepțiunea de deșert este indelebil legată de contactul cu sacrul fiind un *topos* care semnifică ca și în cazul pădurii o frontieră între două lumi: « *Lieu de punition et de réconciliation, demeure des fées et des sorcières, abri du paradis et l'enfer, des ermites et des démons, la montagne est frontière entre les dieux et les hommes, entre les chrétiens et l'Antéchrist, entre le bien et le mal. Elle est le lieu où s'affrontent deux mondes diamétralement opposés qui tentent de communiquer par le biais des héros et des élus.* »³⁰.

Cu referire la binomul pădure-munte și reunirea lor în textele medievale sub denumirea de deșert Paul Zumthor a explicat că *desertum*, dincolo de a fi un clișeu diplomatic uzat pe scară largă în epocă, preluat din Deuteronom, 32, 10, are o relevanță politico-instituțională aparte, deșertul fiind un spațiu cărui nu îi sunt conexe drepturi, „*a tout autre espace sont attachés des droits; non à celui-ci (deșertul n.a)*”. E vorba de dreptul în variantele medievale ale cutumelor și dreptului roman ce supraviețuia în formulări creștinate. Toate celelalte spații sunt supuse drepturilor, dar deșertul este lipsit de drepturi. Iar în absența unui drept precedent, dreptul ce se instalează e cel canonic.

Despre calitatea juridică a deșertului în asociere cu figurile religioase din primul mileniu o remarcă ce susține punctul de vedere al lui Zumthor o aduce Fabrice Guizard-Duchamp. Într-un studiu intitulat *Topographie et vision du 'désert' dans les vitae occidentales (6e-9e siècles)*³¹ istoricul citat se apleacă asupra hagiografiei și așa-numitelor *deserta* (în sensul cel mai larg) care sunt acolo reprezentate. Potrivit lui Guizard-Duchamp „*la notion de désert oscillait entre une*

---

terminationibus conclusa, a magistro Brunone et ab his qui cum eo erant fratribus coepit inhabitari ac construi, anno ab Incarnatione Domini millesimo octuagesimo quarto”, B. Bligny éd., *Recueil des plus anciens actes de la Grande-Chartreuse (1086-1196)*, Grenoble ,Imprimerie Allier, 1958, nr. 1, p. 5.

²⁹ Sylvain Excoffon, *Les chartreuses et leurs limites (XIe-XVe siècle)*, în *Actes des congrès de la Société des historiens médiévistes de l'enseignement supérieur public*. 37e congrès, Mulhouse, 2006. *Construction de l'espace au Moyen Age : pratiques et représentation*, p 88.

³⁰ Claude Lecouteux, *Aspects mythiques de la montagne au Moyen Age*, în „Le Monde alpin et rhodanien”, nr. 1-4 (1982), p. 43-54.

³¹ Apud Olivier Bertrand, Jean-Charles Herbin, Michel Tamine (dir.), *Espace représenté, espace dénommé. Géographie, cartographie, toponymie*, Presses Universitaires de Valenciennes, 2007 », *Cahiers de recherches médiévales et humanistes*.

*vision paradisiaque et l'idée d'une épreuve terrible*³²”. Mai multe texte trecute în revistă de istoric subliniază cum anume chilia eremitului este un loc venerat în hagiotoponimie fiind considerat un spațiu ideal pentru împlinirea personală. Mai mult decât un deșert geografic, *desertum* din hagiografie este o dimensiune spirituală asociată locului care oferă condițiile optime pentru condiția ascetică, dar nu fără o condiționare juridică fundamentală care e coextensivă deșertului : « *Dans les vitæ, ce qui est desertum est en quelque sorte revendiqué comme un territoire dont le saint s'approprie, soit parce que la terre est sans maître, soit parce qu'elle est donnée par un prince sur le fiscus* »

Continuând hermeneutica deșertului, Guizard-Duchamp afirmă că: „*Dans les écrits des grands penseurs de la chrétienté comme dans les vies de saints, on retrouve les topoi classiques et antithétiques du locus amoenus (lieu agréable) et du locus horridus (lieu horrible), que l'on a trop souvent appliqués sans nuance à la perception quotidienne que pouvaient avoir les hommes de leur environnement, însă acesta din urmă, asociat permanent deșertului nu este un lieu négligé, oublié, qui ne serait pénétré qu'en dernier recours. Il était au contraire conçu comme un territoire en devenir, voire une terre d'entreprise, y compris pour les moines à l'assaut du « désert ». Les textes chrétiens développent souvent la même idée : il n'y a pas d'espace tabou, toute la terre est faite pour l'homme*”³³. Însă, desigur cei care au misiunea de a umaniza „deșertul” sunt oamenii bisericii. Întrăm cu această considerație într-o zonă foarte activă a medievisticii din ultimul deceniu și deloc prezentă în istoriografia noastră: problema spațiului între secolele VI-XIII.

Potrivit teoriilor vehiculate în ultimii ani, puternic susținute de cercetări de geografie și sociologie, spațiul nu este un dat natural, ci produsul unei societăți, rezultând din tensiunea dialectică între practici și reprezentări, norme și uzaje. Spațiul medieval se definește prin discontinuitate. Didier Méhu, într-un studiu pionieristic pentru tema noastră intitulat « *Locus, transitus, peregrinatio. Remarques sur la spatialité des rapports sociaux dans l'Occident médiéval (Xe-XIIIe siècle)*”³⁴, asertează că, pentru spațiul medieval, conceptele cheie sunt *locus, transitus, peregrinatio*. *Locus*, este un cuvânt polisemic care în filozofia aristoteliană desemnează spațiul ocupat de un corp, iar în practică cuprinderea „*valorisé par l'habitation des hommes et le nom qu'ils lui donnent*”. Potrivit lui D. Méhu, *locus* nu a fost niciodată în Evul Mediu o natură neutră, ci a constituit un indicator de distincție, cuprinderea în care se

³² *Ibidem*.

³³ Fabrice Guizard-Duchamp, *Les espaces du sauvage dans le monde franc : réalités et représentations*, în *Actes des congrès de la Société des historiens médiévistes de l'enseignement supérieur public*. 37e congrès, Mulhouse, 2006. *Construction de l'espace au Moyen Age : pratiques et représentations*, p. 117-129.

³⁴ *Actes des congrès de la Société des historiens médiévistes de l'enseignement supérieur public*. 37e congrès, Mulhouse, 2006. *Construction de l'espace au Moyen Age : pratiques et représentations*, p. 275-293.

înscriu raporturile de dominație: iar pentru Evul Mediu acestea sunt în primul rând cuprinderile ecclesiale, mănăstirea, mormântul unui sfânt, mai pe urmă venind cuprinderile senioriale. Din aceste puncte se organizează spațiul și ierarhiile sociale, iar societatea medievală se realizează și se pune în scenă prin supravalorizarea unor locuri care polarizează habitatul, moartea și raporturile sociale: „*Cette société chrétienne, dominée par l'institution ecclésiastique, doit être comprise comme un espace-temps (le mot spatium, à l'origine se réfère à ces deux dimensions). Dans cet espace temps, les hommes n'investissent pas une étendue, mais vont de lieu en lieu (peregrinatio) en étant progressivement transformés (transitus) jusqu'à leur salut. Le locus ecclésiastique, qui constitue un point nodal entre itinéraire horizontal et vertical de l'homme (vers l'au-delà), occupe donc une place privilégiée*”³⁵.

Avem de-a face cu un proces de *inecclesiamento*, ancorarea Bisericii într-un loc anume, specific ei din punct de vedere juridic, parte a unui proces universal fundamentat pe un ideal diferit de alte fenomene de înscriere spațială a raporturilor sociale, fondate pe rațiuni de oportunitate și utilitate imediată. Sugestive din acest punct de vedere sunt și așa-numitele rogații, acele rituri procesionale de sacralizare, recunoaștere și cercetare a spațiului cu o netă accentuare posesorie care se repetă anual în ambianța rurală și urbană și despre care există rare și târzii documente scrise de ordin normativ. De asemenea, în aceeași dinamică se înscrie cultul sfinților care de cele mai multe ori este utilizat pentru a fixa frontierele (a se vedea exemplul sfântului Mihail în Transilvania). Cea mai specifică mărturie provine din lumea comunităților eremite obstinate să-și apere propriul spațiu necontaminat de alți indivizi sau oricum să-și constituie proprietăți în zone cu densitate redusă de populație. Spre exemplu, proprietățile mănăstirii cartuziene de la Pesio, din Alpii Maritimi, nu sunt material trasate la nivelul solului, dar sunt descrise în diplome și percepute ca atare în termeni ideali pentru a desemna deșertul de care are nevoie mănăstirea. Dar acest spațiu este sensibil mai mare decât se poate citi în actul de donație din 1173, deoarece cel inițial nu era suficient pentru susținerea comunității. Noua confirmare din 1218 recunoaște această realitate ca *desertum*, construită în spațiu, în afara zonei de castele sau de locuințe grupate, cu toate că acest teritoriu se insinuează și decupează din teritoriile a trei sate³⁶.

O altă accepțiune a deșertului pe care o enunțăm doar fără a o dezvolta deoarece nu atinge direct cercetarea noastră, este cea a insulei populată de monahi³⁷. În insulele diseminate în spațiul marin, monahii și Biserica identifică spații-deșert pe care le

³⁵ *Ibidem*, p. 291.

³⁶ *Distinguere, separare, dividere. Confini nelle campagne dell'Italia medievale*, a cura di Paola Guglielmotti http://www.rm.unina.it/rivista/dwnl/Confini_01_Guglielmotti.pdf

³⁷ B. Tanguy, « *In oceano desertum : l'implantation monastique ancienne dans les îles bretonnes* », dans *Les Religieux et la Mer*. Actes du colloque de Lille – Baie de Somme, 21-22 septembre 2001, *Cahiers du CAHMER*, 16, 2004, p. 95-123.

transformă în proprietăți eclesiale cu caracter preponderent monahal, această tensiune habitativă fiind una tipică chiar pentru începuturile monahismului³⁸.

Exemple din ambianța canonicilor și a cistercienilor privind utilizarea metaforic-instituțională a termenului deșert ne sunt oferite de istoricul belgian Georges Despy³⁹. Analizând istoria prepoziturii din Oignies, la 20 de kilometri de Namur, Despy abordează o cronică de la sfârșit de secol XII început de secol XIII care vorbește despre începuturile așezământului. Aflăm astfel că într-un orașel numit Walcourt trăia un om bogat pe nume Jean care avea patru fii: Gilles, Robert, Jean și Hugues. Primii trei au îmbrățișat cariera ecleziastică. La moartea tatălui, Gilles a intrat în serviciul capelei seniorului din Walcourt, refuzând orice beneficiu ecleziastic. Această atitudine i-a atras dușmănia anturajului seniorului și a fost acuzat de furt. Gilles a hotărât să părăsească slujba de capelan: „*Se référant à un passage bien connu de l'Ancien Testament, l'auteur présente Gilles comme un véritable Israélite qui voulait échapper à l'hostilité du Pharaon et qui ne trouvant chez les Egyptiens aucun moyen d'assumer sa vocation abandonna ... pour se faire ailleurs chanoine régulier, la rivière de l'Eau d'Heure devenant ainsi l'équivalent de la Mer Morte et les bords de la Sambre celui de la Terre Promise. Ayant vendu tou ses biens à Walcourt et dans la région, emmenant avec lui sa mère et ses trois frères pour vivre dans la paupertas, il vint s'installer au bord de la Sambre in quodam tunc deserto qui s'appelait Oignies, où il a découvert une chapelle en bois dédiée à saint Nicholas*”⁴⁰. Totul nu este, potrivit lui Despy, decât o imagine idilică deoarece Oignies, unde va fi organizată o prepozitură a canonicilor regulari, nu era un deșert la final de secol XII, existând două liste cu bunurile bisericii din localitate care figurează într-un act din 1204 al episcopului de Liège, Hugues de Pierrepont și într-o scrisoare a lui Inocențiu al III-lea din 1207⁴¹. Despy s-a ocupat și de fondarea abațiilor cisterciene pe teritoriul actual belgian și a observat că abația cisterciană de la Villers, în Brabant, fondată în 1146, se autoglorifica, prin mijlocirea unei cronici, că ar fi fost fondată în deșert, deși toate celelalte evidențe documentare atestă că zona era în plină dezvoltare pastorală și cerealieră. Despy oferă apoi exemplul unei alte celebre abații, cea de la Orval: „*Pour ne citer que quelques cas parmi d'autres d'abbayes cisterciennes qui ne furent nullement installées dans des „deserts”, je mentionnerai le cas de l'abbayes de Orval fondée en 1132 par une colonie de Cisterciens venue de l'abbaye de Troisfontaines. En 1173, les moines*

³⁸ Rosa Maria Dessi, Michel Lauwers. *Désert, Eglise, île sainte. Lérins et la sanctification des îles monastiques, de l'Antiquité au Moyen Age*, în Y. Codou, M. Lauwers. *Lérins, une île sainte de l'Antiquité au Moyen Age*, Turnhout, Brepols, 2009, p.213-259

³⁹ Georges Despy, *A propos de „deserts” dans les campagnes au XIIe siècle*, în *Campagnes médiévales: l'homme et son espace. Études offertes à Robert Fossier*, Publications de la Sorbonne, Paris, 1995, p. 549-560.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 554.

⁴¹ *Ibidem*, p. 555.

parlant de ceux-ci faisaient écrire que fratres desertum nostrum ingressi sunt. Or la lecture critique des premières chartes et le résultat de fouilles archéologiques indiquent clairement que les moines furent appelés à occuper un hameau en pleine activité dans le domaine de Jamoigne, qui appartenait au comte de Chiny”⁴². Deșertul invocat are dincolo de substanța metaforică, esența juridică specifică noului așezământ ecclesial.

Să luăm un exemplu acum din mediul laic, dintr-un spațiu de la extremitatea *Christianitas* și care are oarecari asemănări cu procesul de inserare a maghiarilor în Transilvania. Este vorba de ducatul de Normandia și istoria exordiului său, potrivit izvorului *Gesta Normannorum*, compus de canonicul Dudon de Saint-Quentin la cererea ducilor Richard I și Richard al II-lea în jurul anului 990.

Cu o structură narativă simplă și clară, este un prim exemplu de literatură genealogică cu numeroase ecouri biblice ce are mai mult tendința de a sublinia sensul faptelor descrise *postfactum* decât de a descrie realitatea. Cel mai evident sunt subliniate aceste ecouri în cazul lui Rollon: „*son cheminement vers Rouen et vers le baptême est jalonné de songes soumis à l'interprétation de captifs chrétiens, qui l'orientent ainsi, de bataille en bataille, vers la paix et la conversion. Lorsque lui est enfin concédée la terre qu'il devra gouverner, c'est à une véritable création qu'il s'emploie, nouvel Adam doté d'un mandat divin. Pour recréer l'Eglise du duché, au cours d'une semaine de générosité bienfaisante, il comble de richesses sept établissements religieux*. Cadrul acestei opere „demiurgice” este deșertul, un *topos* al tuturor începuturilor posibile. Dudon folosește de mai multe ori sugestia deșertului: atunci când se întretes tratativele pentru tratatul de la Saint-Clair-sur-Epte, din toamna lui 911, trimișii lui Rollon se plâng de faptul că pământul care li se propune este *inculta uomere, pecudum et pecorum grege omnino priuata hominumque presentia frustrata*. Mai târziu, când Rollon este botezat și începe să conducă locul supus puterii sale, Dudon vorbește ca de un început *ex nihilo* pomenindu-se din nou deșertul: *illam terram suis fidelibus funiculo diuisit, uniuersamque diu desertam reedificauit atque de suis militibus aduenisque gentibus refertam restruxit*. Tema deșertului apare și în alte texte normande din secolul XI: *Les Miracles de saint Vulfran*, alcătuite la Saint-Wandrille în jur de 1054, evocă ravagiile normanzilor și descriu regiunea ca *in desertum atque solitudinem tandem redacta* iar în *Cronica episcopatului din Coutances*, redactată la început de secol XII, este recenizat același stereotip. Clișeul este esențial pentru că stabilește legitimitatea acțiunii ducilor de Normandia. Acest ținut *desert*, reîntors la starea lui naturală este ca o pagină albă de unde începe să se aștearnă epopeea lui Rollon și a descendenților săi. Absența vreunei atestări al unui statut anterior al ținutului și societății este o garanție a noutății absolute a noului regim normand. Argumentul, extrem de important pentru istoria oficială a ducatului normand, este integral dezmințit de săpăturile arheologice, de

---

⁴² *Ibidem*, p. 557-558.

documentele cu caracter instituțional prevalent religioase care exclud categoric că în secolul al X-lea Normandia a cunoscut o contracție demografică radicală⁴³.

Faptul că acest procedeu de utilizare a termenului *desertum*, din rațiuni de natură politico-propagandistică, nu e o noutate în cazul normand este confirmat de cercetările lui Thomas Lienhard. Acesta opinează că unele fundații monastice carolingiene care au penetrat, în epoca lui Carol cel Mare și în perioada târziu carolingiană, lumea slavă au susținut că au fost fondate « *in desertum* » cu scopul de a „*dissimuler la domination politique et les perturbations sociales que cela impliquait pour les populations locales : pour ces dernières, l'expansion carolingienne franque ne constituait pas seulement un changement de maître avec des conséquences politiques ou identitaires : elle impliquait également une dégradation rapide dans la jouissance de la terre, base de la richesse et de toute relation sociale*»⁴⁴.

Am trecut în revistă câteva din accepțiunile pe care le are termenul *deșert* pe o perioadă de aproximativ patru secole în contexte istorice diferite. Este însă util să facem următoarea considerație: termenul are o istorie și modulații care-l leagă în mod indelebil de experiența și instituțiile religioase, iar când îl recenzăm în mediul laic el subvenționează în mod net ambianța seculară din perspectivă religioasă. Cuvântul *desertum* în sine, în limba latină, nu are accepțiunea pe care o are în limba greacă (a goli). Deșert în latină, iar aici sensul e mult mai apropiat de realitatea descrisă în documentul nostru, înseamnă *fără legătură* (compus din particula *de* ce indică contrariul și *serere* care înseamnă a lega, a conecta), fără conexiuni, deci prin extensie fără drepturi. Sunt teritoriile noi pe care le antamează Biserica pentru a le introduce în *Christianitas* ori pentru a le aronda jurisdicției sale în plin avânt hierocratic. Trebuie să amintim, cu această ocazie, o evidență cunoscută în istoriografia occidentală și deloc publicizată la noi: Biserica Romană, la sfârșit de secol XII și început de secol XIII este cel mai de seamă sprijinitor al

---

⁴³„Il n'y a désormais guère de doute sur l'effet limité des invasions normandes sur les structures matérielles de la société. Le peuplement n'en paraît guère affecté: dédicaces de paroisses inchangées, même dans les régions de forte colonisation scandinave, rareté des désertions, malgré l'abondance des bouleversements dans la toponymie, stabilité dans les divisions du territoire de part et d'autre de la conquête, rien ne paraît avoir véritablement changé dans le paysage. Indice plus important, mis en lumière par Annie Renoux pour le site clé de Fécamp, la culture matérielle semble indifférente à l'établissement des conquérants: mêmes types de céramiques, mêmes objets, mêmes ateliers, mêmes courants commerciaux, l'économie paraît peu atteinte, même dans le Pays de Caux dont la toponymie est si profondément marquée par l'influence scandinave. L'étude de la circulation monétaire aboutit à une conclusion similaire: une monnaie de tradition carolingienne a continué à être émise par l'atelier rouennais durant la même période, et à circuler tant en Normandie que dans les régions voisines. Tout milite donc à opposer à la version officielle, catastrophiste, un récit plus nuancé”. Mathieu Arnoux, Christophe Maneuvrier, Le pays normand. Paysages et peuplement (IXe-XIIIe siècles) <http://www.unicaen.fr/mrsh/craham/revue/tabularia/print.php?dossier=dossier2&file=09arnouxmaneuvier.xml>

⁴⁴ Thomas Lienhard, *S'approprier la terre, s'approprier les hommes. Francs et Slaves à l'époque carolingienne*, <http://lamop.univ-paris1.fr/W3/elites/Richesse/R%E9sum%E9Lienhard.pdf>.

creării căilor de comunicație și a interconectării teritoriilor din *Christianitas* între ele⁴⁵.

Cu referire la teritoriul încredințat de cardinalul Gregorio di Sancta Maria în Portico prepoziturii sașilor putem afirma, fără doar și poate, că din perspectivă ecclesială reunește condiționalitățile necesare pentru o *novella plantatio*, iar termenul *desertum* a fost folosit ca și cel mai apropiat în cauză ca substanță juridică. Avem de-a face, prin prepozitura saxonă, cu o nouă adăugire la lărgirea *Christianitas*, dincolo de marginea orientală fluctuantă a regatului maghiar. Explică pertinent Didier Mehu: „*La Christianitas est un semis de loca sanctorum qui sont autant de sièges des saints et de points de repère de l'espace chrétien dont l'efficacité est activée par les déplacements des fidèles*”⁴⁶. Este situat în afara ariei de competență a regatului maghiar, în acel *no man's land* extins pe zeci de kilometri ce caracterizează marginile labile și unduitoare ale construcțiilor politice din epocă. Fapt este că Transilvania, între secolele XI-XIV este o zonă de frontieră-tampon care se tot extinde spre est în măsura potențialităților organismelor publice și a inițiativelor private.

Fenomenul se confirmă ca unul general european, discuțiile din istoriografie care neagă această realitate fiind anacronice și anistorice. Reprezentanții noului val al istoriografiei franceze, care au abordat cu aplomb problema spațiilor și a frontierelor medievale, estimează că la nivel de *Christianitas*, dincolo de nucleul structurat în jurul puterii regale sancționate de Roma: „*c'est la zone frontière, la « marche » frontalière non pas au sens technique de la marca carolingienne, mais au sens général « d'espace-tampon » qui peut prendre essentiellement deux formes : on peut avoir affaire à une zone déserte, un désert frontalier incarné en Occident par la marche forestière, protégées par les autorités contre le défrichement systématique et*

---

⁴⁵ „Comme la construction de ponts permettait une traversée sans danger des fleuves et rivières et représentait un service rendu à la société, cette activité fut interprétée par la jeune chrétienté comme un acte de bienfaisance. C'est ainsi qu'elle est considérée dès le VIe siècle et il a cependant fallu attendre le XIIe siècle et la multiplication de constructions de nouveaux ponts dans toute l'Europe pour que ces offrandes soient considérées par la doctrine et le droit canon comme des donations pieuses. Ce processus s'accomplit apparemment entre 1159 et 1181 sous le pontificat d'Alexandre III. Ce dernier accorda à l'hospice du village toscan de Fucecchio, un village toscan, le droit de garantir une indulgence de quarante jours pour les dons destinés à la reconstruction du pont sur l'Arno. Le pape refuse de généraliser ces indulgences – *quae fiunt in dedicationibus ecclesiarum aut conferentibus ad aedificationem pontium* – mais la pratique dans sa forme personnalisée entra ensuite dans le droit canon et ouvrit, dans toute la chrétienté catholique, de nouvelles possibilités pour la construction de ponts fondée sur des motifs religieux. En effet, tandis que les donations pour la construction de ponts avaient encore au XIe siècle un caractère local et provenaient des environs immédiats des ouvrages à construire, les promesses d'indulgences des XIIe et XIIIe siècles, distribuées par les clercs en voyage, permirent la mobilisation des moyens financiers et de la générosité de vastes régions. Les théologiens élaborent une théorie des indulgences au cours du XIIIe siècle et constatent que les évêques sont en droit de distribuer des indulgences pour la construction de ponts et de routes dans la mesure où les pèlerins et les voyageurs pieux bénéficient de tels ouvrages et où les routes sont en mauvais état”. Thomas Szabö, *Les dangers du voyage au Moyen Age*, în *Siècles*, volumul tematic *Faire la route*, 25, 2007.

⁴⁶ Didier Mehu, *op.cit.*, p. 282.

jalonnées de toponymes de confins. Elle n'est cependant jamais un espace vide, mais toujours une zone de chasse, d'essartage occasionnel, de refuge des ermites. Mais cette zone peut aussi être qualifiée de « tissu de développement », un espace où l'État multiplie les signes de sa présence, qui sont autant d'éléments de « mise en scène idéologique », par exemple par le développement d'un réseau de fortifications, – ou encore un réseau de monastères – faisant ainsi de la marche une zone de surinvestissement de la présence publique qui se traduit par des retombées importantes dans l'ordre économique et social. Du coup, les frontières doivent être considérées non comme des limites, des barrières, mais comme un lieu privilégié des échanges, en particulier des transferts économiques, technologiques, et culturels : chaque frontière se construit par des voies spécifiques à chaque région en fonction des aménagements imposés par l'État et résulte des relations que ce dernier a tissées et entretenues avec les populations locales. Elles n'en restent pas moins une limite politique, c'est-à-dire séparant des organisations politiquement antinomiques»⁴⁷.

Din perspectiva acestor aprecieri, suprainvestiția pe care o va face regatul maghiar în zonă, va fi competența Angevinilor din secolul al XIV-lea, oameni politici dotați cu alți parametrii mentali și habitudinali decât arpadienii.

Termenul *deșert* pe care l-am abordat în această cercetare în sensul decriptării lui, în acord cu metodologia istorică europeană, este un marker al evidenței că istoria Transilvaniei medievale trebuie debarasată de locurile comune care de peste un veac o colmatează, dar și un motiv în favoarea ideii, de acum tot mai solide, că acest areal face parte din destinul unei comunități transcontinentale ce se recunoaște în sintagma instituțională *Christianitas* nefiind o afacere cu miză și interes local.

---

⁴⁷ Geneviève Bühner-Thierry, Thomas Lienhard, *Les élites aux frontières; mobilité et hiérarchie dans le cadre de la mission*, <https://lamop.univ-paris1.fr/IMG/pdf/Introfrontieres.pdf>.